

Нова книга на проф. Ангел Стефанов – „Предложени отговори на философски главоблъсканици“

Силвия Кръстева
ЮЗУ „Неофит Рилски“
silvia_kristeva@swu.bg

A New Book by Prof. Anguel Stefanov – “Suggested Answers to Philosophical Puzzles”

Silviya Kristeva
SWU “Neofit Rilski”
silvia_kristeva@swu.bg

Ако искате да навлезете в живия и най-актуален дебат в областта на съвременната епистемология и космология, то непременно трябва да прочетете новата книга на чл.-кор. проф. дфн Ангел Стефанов. Тя е публикувана през 2022 г. в престижното издателство *Cambridge Scholars Publishing* и носи провокативното заглавие „Предложени отговори на философски главоблъсканици“ (“Suggested Answers to Philosophical Puzzles”). Монографията е истинско интелектуално предизвикателство и с присъщия на автора ясен и точен изказ представя някои големи и нерешени въпроси пред съвременната философия и наука. При всеки от поставените въпроси авторът превежда читателя през целия спектър на аргументи и тези до своите обосновани и необходими отговори и решения. Проф. Стефанов свободно оперира с удивителен обем от съвременни автори, направления и концепции, с изключителна ерудиция и новаторски подход поставя проблеми и формулира решения от история на философията и на физиката до най-съвременния хоризонт на онтологията, космологията и астрофизиката.

Първият поставен въпрос ни изправя пред фундамента на съвременната аналитична епистемология – дефинирането на знанието. А там стои нерешеният проблем за пълнотата на общоприетата формулировка за знанието като „оправдани истинни вярвания“. Проф. Ангел Стефанов поставя въпроса: „Проблемът на Гетие представлява ли препъни камък за епистемолозите?“ (“Is the Gettier Problem a Stumbling Block for Epistemologists?”) В своя кратка статия Едмънд Гетие критикува дефинирането на *оправданите истинни вярвания* като същинска дефиниция на знанието и показва случаи, в които може да имаме

напълно оправдано вярване, подплатено и с емпирично преживяване, но то да не е истинно и оттам да не е знание. Тогава върху неопровержимостта на какво ляга истинността на знанието, коя е инстанцията, която дава обосноваването и истинността на това, което убедено твърдим, че знаем. Отговорът на проф. Стефанов отвежда към скрития механизъм, който работи зад оправдаването на нашите вярвания като основа на знанието.

И ако в самата основа на съвременната епистемологията лежи неразрешен проблем, такъв се открива и в производството на теориите. Проф. Ангел Стефанов го формулира с въпроса: „*Само-референтните некохерентни теории отричат ли самите себе си?*“ (“*Do Self-Referential Incoherent Theories Refute Themselves?*”). Това са особен вид теории и твърдения, които описват предметна област, в която се включват те самите като обект (Stefanov 2022: 13), и така в своята формулировка се отнасят и към самите себе си. Проф. Стефанов дава пример: „Това изречение е на испански“ (Stefanov 2022: 19). Освен това само-референтните теории и твърдения могат да са и противоречиви, тъй като нарушават собствените си условия на истинност и съгласуваност. Затова и епистемолозите приемат тези две условия като достатъчни и необходими за тяхното отхвърляне. Но отговорът на проф. Стефанов води в една провокативна посока: дали тези две нарушения непременно водят до отричането на съответната теория или твърдение? Отговорът тук е неотложен особено при спецификата на метатеориите, като „теории за природата и функциите на научните теории“ (Stefanov 2022: 21) и засяга самото създаване и опровержимост на теориите от областта на философията, особено на философията на науката.

Когато класифицираме научните теории, водещ белег е тяхната принадлежност към общата светогледна визия на епохата, а оттук и докъде и как те се стигнали и се поместват в общата еволюция на човешкото познание. Може ли оригиналността и радикалността на една научна теория, определена като „революция“ спрямо господстващата парадигма, да е основание за нейната „не-класичност“ (Stefanov 2022: 25) и изобщо, както проф. Стефанов формулира проблема тук: „*Какво е не-класическа теория?*“ (“*What is Non-Classical Theory?*”). Като не-класически теории са обявени Айнщайновата обща теория на относителността и квантовата механика. Това, което проф. Стефанов открива, е „силната нужда от допълнителна интерпретация“ (Stefanov 2022: 27), съпътстваща тези теории, защото техният предмет не може да бъде разбран и осмислен, за да се „конструира пълната онтологическа картина на изследователското поле на тези теории“ (Stefanov 2022: 28). А всичко това отваря един изцяло нов изследователски и научнопредметен хоризонт пред съвременното научно знание, който пък може да бъде определен като най-възбуждаващия и загадъчен обект на научното изследване – същността и развитието на вселената. Отговорът на поставения въпрос за не-класичността на научните теории неизбежно води до следващите въпроси – за онтологическата

същност и възможности на вселената, обединени и изследвани на полето на „теорията на всичко“ (Stefanov 2022: 30).

На първо място тук излиза може би най-провокативният и любопитен въпрос относно същността на пространството и времето във вселената – „*Какво представлява пътуването през времето?*“ (“*What is Time Travel?*”). Проф. Стефанов ни превежда през основните парадокси на времепътуването, които демонстрират относителността на хода на времето и като събитие от нашата вселена, сближаващо миналото и бъдещето, опериращо със „стрелата на времето“, дори и с помощта на червеевите дупки, и като събитие във възможния хоризонт на мултивселената, като „реално съществуване на паралелни вселени“ (Stefanov 2022: 33). И накрая все пак отговорът е положителен, да, пътуването във времето е възможно, но „метафизично интерпретирано, разкриване на Битието като уникален човешки модус на битие“ (Stefanov 2022: 45).

Но има ли по-фундаментален въпрос от „належащата нужда от схващане на природата на пространството и времето“ (Stefanov 2022: 45), от въпроса: „*Временипространството: субстанциално или реляционно е?*“ (“*Spacetime: Substantive or Relational?*”). Проф. Стефанов поставя отправната точка в дебата на Нютон и Лайбниц относно природата на пространството и времето: на *субстанциалистката* концепция за „абсолютно пространство и време“ при Нютон, но и в общата теория на относителността, разглеждаща пространството и времето като самостоятелна онтологическа същност, или на *реляционисткото* схващане, че „съществуват само материални тела и полета“ (Stefanov 2022: 46), а пространството и времето са само реляционни връзки между тях. Ако признаем субстанциалисткото виждане, трябва на пространството да се признае онтологическа самостоятелност, със свои свойства, със своя „метрика и топология“ и възможности, като едно „универсално пространство“, което да е предпоставка за „конструирането на материята“ (Stefanov 2022: 53). В противен случай, то трябва да се приеме за възникваща същност и така да се постави още един въпрос – как и от какво изниква тогава *времепространството*?

Проф. Стефанов прилага аргументи в подкрепа на субстанциалистското приемане на пространството и времето като „самостоятелна същност“, особено сериозен е аргументът за космологическата константа на Айнщайн (Stefanov 2022: 54), с която се проектира възможността на „енергията на вакуума“, която „управлява вселената, като известната „тъмна енергия“, противопоставяща се на универсалната гравитация, емпирически изразена като силата на привличане между материалните тела“ (Stefanov 2022: 55). Аргумент в подкрепа на субстанциалисткото виждане са и предвидените от Айнщайн и вече демонстрирани от астрофизиката гравитационни вълни.

Проф. Стефанов прави ясен и иновационен анализ на прословутото Айнщайново уравнение на полето, изравняващо геометрията на *времепространството* и масата на материалните тела. В това изравняване обаче остава неизяснено кое е първично пораждащото: „материалните тела изкривяват *времепространството*, докато в същото време кривината на

времепространството определя начина на движение на материалните тела“ (Stefanov 2022: 58) и тяхното привличане. Дали времепространството и материята са различни същности, които имат своето тъждество в енергията и взаимното си действие, или напротив, става въпрос за тяхната „идентичност“ (Stefanov 2022: 58), т.е. те са две проявления на „една и съща начална онтологична същност“ (Stefanov 2022: 59). Тогава би трябвало да определим тази същност, например като „апейрона на Анаксимандър“, като „първична материя“ (Stefanov 2022: 59). Затова и следва изводът: „времепространството не просто съществува в допълнение към материалните обекти, то е самата основа на тяхното съществуване“ (Stefanov 2022: 61).

Ако времепространството е основа за материалните обекти, има ли то самото възникване и какъв е неговият произход, този въпрос опира и до начина, по който времепространството непосредствено участва в създаването на материята във вселената. Задачата за разрешаване е определена така: „*Времепространството възникваща същност ли е?*“ (“*Is Spacetime an Emergent Entity?*”). Авторът определя търсенето на отговора като търсене на „фундаменталната теория“ спрямо общата теория на относителността и квантовата механика, и това е кандидатът за такава теория в синтеза на двете – теорията за квантовата гравитация (Stefanov 2022: 62). Но ако предположим произход на времепространството, то трябва да се разгледа възможността за налична преди него „непростаственовремева квантова база“ (Stefanov 2022: 64). Такава, например, е предложена от теорията за „гранулираните“ квантови полета като елементарни зрънца материя и тяхната мрежа от взаимодействия“ (Stefanov 2022: 67). В малък мащаб това са „ядрата“ на материята, поддържащи времепространството, а в по-голям мащаб те дават „гладката структура на времепространството“ (Stefanov 2022: 67). Друг вариант на същата организация на времепространството и на материята са струните, като „базови елементи от микро-света“, не надхвърлящи последната граница на времепространството, изчислена като константата на Планк с размер от 10^{-35} м. (Stefanov 2022: 68). Но всъщност не е ли „гранулираната квантова база същинска част от самото времепространство“ (Stefanov 2022: 70), а с това решение проф. Стефанов определя и нейния онтологичен статут на страната на самостоятелната и първична същност на времепространството.

Идва мястото и на цялостния въпрос за вселената: предмет на съвременната космология. Тук проф. Ангел Стефанов изправя една срещу друга две могъщи теории: теорията за Големия взрив и Кантовата антиномия за произхода на света – „*Космологията на Големия взрив разрешава ли Първата Кантова антиномия?*“ (“*Does Bing Bang Cosmology Resolve the First of Kant’s Antinomies?*”). Големите физици на космоса приемат и демонстрират, че теорията за началото на вселената преди 13,8 милиарда години всъщност слага край на противоречивото питане за началото на света във времето и пространството (Stefanov 2022: 73). Те обаче поставят Кант като привърженик на Нютоновата теория за абсолютното време и пространство. Най-общо

посочват решение на първата антиномия с началния момент, като „първото събитие“ (Stefanov 2022: 91), с което се дава начало на времето и пространството. Но тогава какво е било преди него и как този момент е определен като „първи“. Това изисква отново измерване спрямо време и пространство. Проф. Стефанов посочва елегантното решение на Стивън Хокинг като едно „имагинерно време“ или на квантовите физици като квантово начало без никакво отношение към времето (Stefanov 2022: 93). И в двата случая се премахва началният момент във времето и пространството и така тяхното възникване. Но всъщност, както подчертава авторът, Кантовите антиномии са породени от съвсем друг проблем и това е проблемът за границите на нашето познание, което отива отвъд целия емпиричен опит до „цялото му възможно разширение“ (Stefanov 2022: 88) и така те имат по-скоро регулативна функция във вечния стремеж на човека да обхване и да познае тоталността на вселената.

Стигаме до ролята на човека и на неговото участие във вселената – като проектирана телеология и на самия човек, и неговото битие, но и на неговото познание и оттам и като цел и битие и на вселената. Последният от въпросите на Кант, поставени в неговите *Лекции по логика*, е точно за човека: „Какво е човекът?“ (Кант 2017: 66), последният въпрос, предложен от проф. Стефанов, е за участието на човека във вселената: „*Антропният принцип обяснява ли появата на човека във вселената?*“ (“*Does the Anthropic Principle Explain the Appearance of Man in the Universe?*”). Според проф. Стефанов антропният принцип има две основни формулировки. Първата издига твърдението, че „Нашата вселена няма случайно материално устройство и историческа динамика, но е надарена с уникални условия, водещи до появата на човека“ (Stefanov 2022: 96). Втората формулировка включва човека в самото създаване на света: „Самата вселена сама по себе си се нуждае от човека, в неговото качество на чувстващ и съзнателен наблюдател, за своето собствено съществуване“ (Stefanov 2022: 96). Първата формулировка би устояла, според проф. Стефанов, ако се демонстрира съществуването на мултивселената, защото в необозримото количество светове ще възникнат подходящите условия за съществуването на човека (Stefanov 2022: 107). Докато втората ще трябва да представи по-убедителни доказателства за ролята на наблюдателя при квантовите състояния и най-вече при тяхната „декохеренция“, при която „квантовите системи влизат в актуално съществуване от виртуалния си модус“, без нуждата от наблюдател (Stefanov 2022: 104). Но това, както подчертава проф. Стефанов, са предизвикателства, които съвременната космология и епистемология трябва тепърва да разрешават и само бъдещото развитие ще даде отговори с достатъчна яснота, необходимост и теоретична свързаност, каквито и самият Имануел Кант обяви като надежда нашето познание и наука да добие в хода на общочовешката история.

Литература/References

Kant, I. 2017. *Lectures on Logics*. Sofia: East-West. [Кант, И. 2017. *Лекции по логика*. София: Изток-Запад.]

Stefanov, A. S. 2022. *Suggested Answers to Philosophical Puzzles*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing. ISBN: 978-1-5275-8940-7.

